

Měkkýši (*Mollusca*) Osoblažska v 19. století v díle Eduarda Richtera

Jiří Š u h a j

Mollusca of the Osoblah region (Czech Republic) in 19th century in Eduard Richter's work. - Čas. Slez. Muz. Opava (A), 57: 281-286, 2008.

Abstract: The faunistic records (from years 1845-1890) in the manuscript of Eduard Richter from the Osoblah region (Czech Republic, distr. Bruntál, grid mapping codes 5771-5772) were found to represent a valuable contribution to the knowledge of the diversity of moluscs of this region in the past. In Richter's study a total of 9 species of *Bivalvia* and 18 species of *Gastropoda* were reported from the area, including an important record of *Margaritifera margaritifera* from a hitherto unknown locality in Osoblah (grid mapping code 5772).

Key words: *Mollusca*, E. Richter's manuscript, faunistics, 1845-1890 period, *Margaritifera margaritifera*, Osoblah region, Bruntál district, Silesia, Czech Republic

Úvod

V Zemském archivu v Opavě je uložena rukopisná pozůstalost Eduarda Richtera, kterou spolu se svými písemnostmi předal dr. Hermann Mildner tehdejšímu Státnímu archivu v Opavě v roce 1946. Faunistické údaje jsou obsaženy v prvním svazku, nazvaném *Die Landschaft Hotzenplotz, topographisch und historisch geschildert* (Richter in litt.) a dokončeném v roce 1890. Na tento zajímavý pramen o historii Osoblažska upozornil poprvé Opravil (1963). Kromě cenných údajů o výskytu obratlovců (Šuhaj 2002) obsahuje tento rukopis také dosud nepublikovaný seznam měkkýšů (*Mollusca*).

Osobnost Eduarda Richtera

Eduard (podepisoval se Eduart) Richter se narodil roku 1821 v měšťánské rodině v Osoblaze (Hotzenplotz). V roce 1832 odešel do Olomouce ke svému strýci, univerzitnímu knihovníkovi a profesoru světové literatury¹. Zde vystudoval gymnázium a jeden rok filozofie. Pro onemocnění a penzionování strýce však nemohl studium dokončit a musel přejít na chirurgický ústav do Vídně. Po studiích začal v roce 1845 pracovat v obecním lékařském středisku v Liptani. Ve volném čase studoval historii regionu a sbíral materiál pro své pozdější práce. V roce 1849 vstoupil do armády a pracoval ve vojenských nemocnicích v Brně, Weizu a Vídni. Pro nemoc byl již v roce 1859 penzionován a vrátil se do Osoblahy, kde působil jako školský dozorce a obecní rada. V tomto období publikoval v brněnském časopise *Notizen-Blatt* články z dějin svého rodného kraje (Wurzbach 1874) a zároveň intenzivně pracoval na svém souhrnném díle o vlastivědě Osoblažska. V roce 1877 při návštěvě pacienta upadl do jámy tak nešťastně, že si zlomil levou holenní i lýtkovou kost. Po tomto úrazu se už nikdy docela neuzdravil a kulhal o berlích. V roce 1885 mu levá noha selhala docela. Od té doby byl upoután na lůžku a musel odstoupit ze všech funkcí. Jednotlivé díly rukopisných prací dokončil, ale tiskem už je nevydal. Zemřel v Osoblaze po roce 1897 (Stratil 1969).

1 Franz Xaver Johann Richter (* 18. 8. 1783 Osoblah † 24. 5. 1856 Wien) (Myška 1996).

Velevrub malířský (*Unio pictorum*) = Malermuschel (*Unio pictorum*).
Velevrub nadmutý (*Unio tumidus*) = Bauchige Flussmuschel (*Unio tumidus*), Hohe Flussmuschel (*Unio latus*).
Škeble říční (*Anodonta anatina*) = Entenmuschel (*Anodonta anatina*).
Škeble rybničná (*Anodonta cygnea*) = Große Teichmuschel (*Anodonta cygnea*).
Okružanka rohovitá (*Sphaerium corneum*) = Hornfarbige Erbsenmuschel (*Cyclas cornea*).
Okružanka říční (*Sphaerium rivicola*) = Große Erbsenmuschel (*Cyclas rivicola*).
Hrachovka obecná (*Pisidium casertanum*) = Runde Erbsenmuschel (*Pisidium fontinale*).

PLŽI (*Gastropoda*)

Bahenka živorodá (*Viviparus contectus*) = Genabelte Sumpfschnecke (*Paludina vivipara*).
Praménka rakouská (*Bythinella austriaca*) = Grüne Sumpfschnecke (*Paludinella* vel. *Bithynia viridis*).
Blatenka bažinná (*Stagnicola palustris* agg.) = Blaumündigeschnecke (*Limnaeus palustris*).
Plovatka bahenní (*Lymnaea stagnalis*) = Große Teichschnecke (*Limnaeus stagnalis*).
Okružák ploský (*Planorbarius corneus*) = Große Tellerschnecke (*Planorbis corneus*).
Svinutec kruhovitý (*Anisus* cf. *spirorbis*) = Rundenendige Tellerschnecke (*Planorbis spirorbis*).
Zrnovka mechová (*Pupilla muscorum*) = Mooschneckchen (*Pupa muscorum*).
Vřetenovka hladká (*Cochlodina laminata*) = Clausilie zweizahnige (*Clausilia bidens*).
Řasnatka lesní (*Macrogastra plicatula*) = *Clausilia plicatula*.
Vřetenatka mnohozubá (*Laciniaria plicata*) = *Clausilia plicata*.
Slimák největší (*Limax maximus*) = Große Ackerschnecke (*Limax maximus*).
Slimáček polní (*Deroceras* cf. *agreste*) = Ackerschnecke (*Limax agrestis*).
Plamatka lesní (*Arianta arbustorum*) = Heckenschnecke (*Helix arbustorum*), Gedrückte Schnecke (*Helix depressa*).
Zuboústka trojzubá (*Isognomostoma isognomostomos*) = *Helix personata*.
Páskovka keřová (*Cepea hortensis*) = Gartenschnecke (*Helix hortensis*).
Páskovka hajná (*Cepea nemoralis*) = Waldschnecke (*Helix nemoralis*).
Hlemýžď zahradní (*Helix pomatia*) = Essbare Rebschnecke (*Helix pomatia*).
Keřovka plavá (*Fruticicola fruticum*) = Fruchtschnecke (*Helix fruticum*).

Diskuse

V předmluvě prvního svazku rukopisu, nazvané *Naturgeschichtliches*, uvedl Richter (in litt.) na str. 13, že na Osoblažsku a v sousedním Slezsku žije 128 druhů měkkýšů. Na str. 45 vyjmenoval ve svém seznamu 29 druhů – 11 druhů mlžů (*Bivalvia*) a 18 druhů plžů (*Gastropoda*). Patrně se jednalo o vlastní nálezy získané v letech 1845–1849 a 1860–1885 (Šuhaj 2002), ale nejsou zde uvedeny konkrétní lokality. Přesto jsou údaje Richtera (in litt.) z kvadrátů 5771 a 5772 cenným příspěvkem o dřívější diverzitě měkkýšů Osoblažska, protože nám mohou sloužit jako vodítko k pátrání po současném výskytu některých ohrožených druhů.

Richter (in litt.) uvedl ve svém seznamu jako samostatné druhy dva poddruhy velevrubu tupého (*Unio crassus*): „Lange Flussmuschel (*Unio elongatus*)“ = *Unio crassus cyntherea* a „Kurzschnablige Flussmuschel (*Unio brevirostris*)“ = *Unio crassus carneus*. Další velevrub „Hohe Flussmuschel (*Unio latus*)“ byl subspecií velevrubu nadmutého (*Unio tumidus*). Dříve bylo popsáno velké množství druhů mlžů z čeledi velevrubovitých (*Unionidae*) z řádu velevrubů (*Unionida*) jen podle tvaru či zbarvení lastur. Např. jen u škeble rybničné (*Anodonta cygnea*) bylo popsáno celkem 400 druhů, které jsou dnes pouze jejími synonymy (Pfleger 1988). Podle dnešní taxonomie měkkýšů uvedl Richter (in litt.) 9 druhů mlžů (*Bivalvia*).

Nejcennějším je údaj o dosud neznámé lokalitě perlorodky říční (*Margaritifera margaritifera*). Její první historicky potvrzený výskyt v jižních Čechách pochází z roku 1418 (Smíšek 1968).

Kdysi byla u nás velmi hojná a české perly byly ve středověku do 14. století považovány za velmi cenné (Jirsík 1935). Lov perlorodek v roce 1560 v Blanici u Husince zaznamenal ve svém díle *Historia animalium* švýcarský přírodovědec Konrád Gessner (Andreska 1997). Sbírání říčních perel v Otavě u Strakonic, Horažďovic a hradu Rábí popsal mineralog Boethius de Boodt² (1609). O výskytu perel v Čechách se zmínil také Pavel Stránský ze Zapské Stránky (Stransky 1634). Bohuslav Balbín vylíčil drancování perlorodek ve Vltavě u Českého Krumlova (Balbinus 1679). Ve Slezsku byla perlorodka říční známa pouze ze tří lokalit na Vidnavsku (okr. Jeseník). Výskyt v potocích mezi Javorníkem a polským Otmuchowem zmínil Pax (1921). Perly ze Stříbrného potoka (Schlippe Bach) u Žulové vlastnil městský úředník ve Vidnavě a několik kusů bylo uloženo také ve sbírkách tehdejšího Gymnazijního muzea v Opavě (Heinrich 1827). Třetí lokalitu našel ve svém mládí přírodovědec F. Mückusch von Buchberg³ v údolí Černého potoka (Jüppel Bach) u Staré Červené Vody (Ens 1839). Odtud perlorodku říční uvedli ještě Brabenec (1953) a Bártík & Dyk (1955), ale v 80. letech 20. století vyhynula i zde (Šafař 2003). Ve sbírkách Slezského zemského muzea v Opavě jsou uloženy dokladové exempláře pouze z Černého potoka (Mácha 1985).

Praménka „Grüne Sumpfschnecke (*Bythinya viridis*)“ byla ve staré literatuře uváděna z Francie. U nás přichází k úvalu jen praménka rakouská *Bythinella austriaca* (von Frauenfeld, 1857) Richter (in litt.) svedl asi zelený povlak řas, který je u praménky častým jevem. Dřívější druh *Limnaeus palustris* je nutné převést na *Stagnicola palustris* (O. F. Müller, 1774) agg., protože z tohoto agregátu byly vyčleněny druhy tři, přičemž druh *Stagnicola palustris* je vzácný. Autor nejspíše našel *Stagnicola corvus*, případně *Stagnicola palustris*, ale bez dokladového materiálu to dnes již nelze spolehlivě posoudit. U svinutce kruhovitého (*Anisus spirorbis*) nelze u mladých jedinců vyloučit záměnu s hojnějším druhem *Anisus leucostoma*. Označení „Weiße Clausilie (*Clausilia alba*)“ lze identifikovat jako albinotického jedince některého druhu vřetenatky nebo starou zvětralou a tudíž bělavou ulitu – taxon jsem ze seznamu pochopitelně vypustil. Do druhu *Limax maximus* byl zahrnován i slimák popelavý (*Limax cinereoniger*). Německý název svědčí spíše pro slimáka největšího (*Limax maximus*). U slimáčka polního (*Deroceras agreste*) se mohlo také jednat o druh *Deroceras reticulatum*, který nebyl dříve rozlišován. Oba druhy jsou běžné, proto lze předpokládat výskyt obou druhů v dané oblasti i tenkrát. V případě *Helix depressa* se jedná o varietu plamatky lesní (*Arianta arbustorum*). Taxon „Gebünderte Schnecke (*Helix ligata*)“ = dnešní *Helix cincta* byl i tenkrát uváděn z Itálie a Turecka; Richter (in litt.) tímto názvem označil nejspíše výrazně pruhovaného jedince *Helix pomatia*. Z dnešního pohledu uvedl ve svém rukopise minimálně 18 druhů plžů (*Gastropoda*).

Kromě zmíněného seznamu (Richter in litt.) máme k dispozici údaj o jediné konkrétní lokalitě s několika druhy měkkýšů. Richter (1886) uvedl ze Studnice (Stubendorf), místní části Osoblahy (kvadrát 5772), výskyt těchto 7 druhů mlžů: perlorodka říční (*Margaritifera margaritifera*), velevrub malířský (*Unio pictorum*), velevrub nadmutý (*Unio tumidus*)⁴, škeble rybníčná (*Anodonta cygnea*)⁵, okružanka rohovitá (*Sphaerium corneum*), okružanka říční (*Sphaerium rivicola*) a hrachovka obecná (*Pisidium casertanum*).

Přes uvedené nedostatky, podmíněně tehdejší úrovní taxonomie, jsou informace z díla E. Richtera z druhé poloviny 19. století důležitým pramenem o dřívějším rozšíření měkkýšů v kvadrátech 5771 a 5772. Uechtritz (1820) uvedl z jesenické oblasti pouze několik druhů, které našel na své cestě v červnu 1818. Měkkýši této oblasti byli odborně zpracováni teprve v minulém století (Japp & Pelíšek 1930, Pelíšek 1930). V roce 1951 provedl Brabenec (1953) orientační výzkum

2 Anselmus Boethius de Boodt působil v Praze od roku 1604 jako osobní lékař císaře Rudolfa II. (Bílek 2008).

3 Franz Ritter von Mückusch und Buchberg (* 26. 9. 1749 Dolní Červená Voda † 11. 8. 1837 Opava) (Myška 1995).

4 Kromě velevruba nadmutého (*Unio tumidus*) uvedl také zvláště jeho dřívější subspecii „*Unio tumidus latus*“.

5 Mimo škeble rybníčná (*Anodonta cygnea*) uvedl jako samostatný druh navíc i její varietu „*Anodonta ponderosa*“.

zříceniny hradu Fulštejn. Mácha (1967) našel na Osoblažsku 93 druhů měkkýšů, ale nepodařilo se mu již opětovně potvrdit výskyt 8 druhů ze seznamu Richtera (in litt.) a dalších 7 tehdejších názvů nedokázal identifikovat.

Souhrn

Faunistické údaje z díla Eduarda Richtera z druhé poloviny 19. století v kvadrátech 5771 a 5772 síťového mapování jsou cenným příspěvkem o dřívější diverzitě měkkýšů Osoblažska (okr. Bruntál). Z dnešního pohledu uvedl 9 druhů mlžů (*Bivalvia*) a minimálně 18 druhů plžů (*Gastropoda*). Nejcennějším je údaj o dosud neznámé lokalitě perlorodky říční (*Margaritifera margaritifera*) v Osoblaže (kvadrát 5772).

Poděkování

Za zpřístupnění rukopisné pozůstalosti E. Richtera a dalších archiválií vděčím PhDr. K. Müllerovi (Zemský archiv v Opavě). Za poskytnutí některých literárních pramenů jsem zavázán J. Cepkovi (Muzeum v Bruntále) a doc. RNDr. K. Hudcovi, DrSc. (Brno). Za revizi překladu textu originálu rukopisu psaného novogotickou kurzivou vděčím H. Kuzníkovi (Orlová). Za pomoc při identifikaci dřívějších názvů živočichů děkuji RNDr. L. Beranovi, Ph.D., (Správa CHKO Kokořínsko, Mělník), RNDr. M. Horsákovi, Ph.D., (Brno), RNDr. V. Ložkovi, DrSc., (Praha) a RNDr. V. Pfliegerovi (Praha). Za cenné připomínky k textu jsem zavázán Mgr. M. Mandákovi (Ostrava) a Mgr. M. Maňasovi (Olomouc).

Literatura

- Andreska J. (1997): Lesk a sláva českého rybářství. 168 pp., Nuga, Pacov.
- Anonymous (nedat.): Hotzenplotz und Zuckmantel, 1 : 75 000. Zone 4 col. XVII. 1 mp., Zeichnen – Enklärung der Specialkarte von Österreich-Ungarn.
- Anonymous (1932): Javorník a Ottmachau, 1 : 75 000. Mapa 3858. 1 mp., Vojenský a zeměpisný ústav v Praze, Praha.
- Balbinus J. B. (1679): *Miscellanea historica regni Bohemiae – decadis I., lib. I. qui historiam naturalem Bohemiae complectitur*. Pragae. (ex. Tichá & Businská 1986)
- Bártík M. & Dyk V. (1955): Perlotvorka říční v Černém potoce u Vidnavy. - Ochrana přírody, 10: 170–175.
- Bartoš J., Schulz J. & Trapl M. (1984): Historický místopis Moravy a Slezska v letech 1848–1960, svazek XIII. Okresy: Bruntál, Jeseník, Krnov. 230 pp., Vydavatelství Univerzity Palackého v Olomouci, Olomouc.
- Bílek J. (2008): Hádanky naší minulosti 8. Moudrý panovník s pověstí hlupáka. 368 pp., Knižní klub, Praha.
- Boethius de Boodt A. (1609): *Gemmarum et lapidum historia*. Hanover. (ex. Tichá 1984)
- Brabenec J. (1953): Malakozoologický výzkum Slezska a některých částí Západních Karpat. - Přírodověd. Sbor. Ostrav. Kraje, 14: 428–469.
- Boháč P. & Kolář J. (1996): Vyšší geomorfologické jednotky České republiky. 56 pp. + 1 mp., Český úřad zeměměřičský a katastrální, Praha.
- Brohmer P. (1932): Tier-Bestimmungsbuch. 200 pp., Verlag von Quelle & Meyer, Leipzig.
- Ens F. (1839): Der Veteran im Gesenke (Franz Ritter von Mükusch und Buchberg, k. k. pens. Hauptmann). - Moravia. Bl. Unterhaltung, Kunde Vaterl., gesell. ind. Fortschr. Brünn, 2: 494–496, 499–500, 503–504, 505–507, 510–511.
- Frič A. (1872): Obratlovci země české. Seznam všech posud v Čechách pozorovaných ssavců, ptáků, plazů, obojživelníků a ryb. O rybářství v řekách českých. O korýších země české. 250 + iv pp., v komisi Frant. Řivnáče, Praha.
- Heinrich A. (1827): Briefe aus und über Schlesien. Fünften Brief. Taschenb. - Gesch. Mährens und Schlesiens, Jahr 1827: 239–247.
- Japp G. & Pelíšek R. (1930): Hydrozoologická pozorování, pp. 275–305. In Černý N. & Pelíšek R.: Přírodní poměry župy olomoucké, sešit 6–7. Vlastivěda střední a severní Moravy, díl I. (Vlastivěda župy olomoucké). 560 + xv pp., Učitelské jednoty v župě olomoucké, Kroměříž.
- Jirsík J. (1935): Jak žijí zvířata. Přírodopis živočišstva. 952 + xii pp., Hynek Buchsbaum, Moravská

- Ostrava – Přívoz.
- Ložek V. (1955): Měkkýši československého kvartéru. - Rozpr. Ústř. Úst. geolog., sv. 17., 512 pp. + 12 tab. + 3 příl., NČSAV, Praha.
- Mácha S. (1967): Měkkýši Osoblažska. - Čas. Slez. Muz. Opava (A), 16: 35–51.
- (1985): Katalog sbírky měkkýšů Slezského muzea (*Mollusca*). 80 pp., Slezské muzeum Opava.
- Maňas M. (2008): Seznam měkkýšů v Česku. Dostupné z <http://cs.wikipedia.org/wiki/Seznam_měkkýšů_v_Česku>
- Myška M., ed. (1995): Biografický slovník Slezska a severní Moravy. Sešit 3. 136 pp., Optsy Opava a Ostravská univerzita, Opava – Ostrava.
- Myška M., ed. (1996): Biografický slovník Slezska a severní Moravy. Sešit 7. 158 pp., Ostravská univerzita, Ostrava.
- Opravil E. (1963): Z minulosti vlastivědného výzkumu Osoblažska. - Zpr. Slez. Úst. ČSAV Opava, 125-B: 9.
- Pax F. (1921): Die Tierwelt Schlesiens. 342 + viii pp., Verlag von Gustav Fischer, Jena.
- Pelíšek R. (1930): Měkkýši olomoucké župy, žijící mimo vodu, pp. 306–315. In Černý N. & Pelíšek R.: Přírodní poměry župy olomoucké, sešit 6–7. Vlastivěda střední a severní Moravy, díl I. (Vlastivěda župy olomoucké). 560 + xv pp., Učitelské jednoty v župě olomoucké, Kroměříž.
- Pfleger V. (1988): Měkkýši. 192 pp., Artia, Praha.
- Prokop J., ed. (1968): Mapový lexikon obcí ČSSR. 1 : 200 000. Nestr. + 97 mps., Kartografické nakladatelství, Praha.
- Pruner L. & Míka P. (1996): Seznam obcí a jejich částí v České republice s čísly mapových polí pro síťové mapování. - Klapalekiana, 32 (Suppl.): 1–175.
- Richter E. (1886): Zur Geschichte der Orte in der Enclave Hotzenplotz. Stubendorf. - Not.-Bl. hist.-statist. Sect. K. K. mähr.-schles. Gesell. Beförderung Ackerbaues Natur- und Landeskd, 7/1886: 55–56.
- (in litt.): Die Landschaft Hotzenplotz. Topographisch und historisch geschildert. Ein Beitrag zum Volkshümlichen in Oesterr.-Schlesien. Hotzenplotz, im Selbstverlage. 293 pp., in Selbstverlage, Hotzenplotz. Manuskript, 1890.
- (nedat.): Beschreibung und Geschichte der Landgemeinden und Orte in der Enclave Hotzenplotz. III. Band. In Selbstverlage, Hotzenplotz. Manuskript.
- Smíšek J. (1968): Perlorodka v jižních Čechách. - Rybářský mag., 1: 58–59.
- Stránský M. P. (1634): *Respublica Bohemiae*. Leyden. (ex. Stránský 1940)
- (1713): *Respublica Bojema*. 572 pp., Joh. Frider Rüdigerum, Amstelaedam.
- Stránský P. (1940): O státě českém. 300 pp., Evropský literární klub, Praha.
- Stratil I. (1969): Pozůstalost Eduarda Richtera 1860–1890. Inventáře a katalogy státního archivu v Opavě, Opava. Manuskript.
- Šafář J., ed. (2003): Olomoucko. Chráněná území ČR, svazek VI. 456 pp., Agentura ochrany přírody a krajiny ČR a EkoCentrum Brno, Praha.
- Šuhaj J. (2002): Polyhistor Eduard Richter – průkopník faunistického výzkumu Osoblažska v 19. století. - Sbor. Přírodověd. Klubu Uherské Hradiště, 7: 383–391.
- Tichá Z. (1984): Cesta starší české literatury. 304 pp., Panorama, Praha.
- Tichá Z. & Businská H. (1986): Bohuslav Balbín – Krásy a bohatství české země. 352 pp., Panorama, Praha.
- Turek A. (1974): Místopisný rejstřík obcí Severomoravského kraje, 1. a 2. díl. 965 pp., Státní archiv v Opavě.
- Uechtritz M. F. S. von (1820): Kleine Reisen eines Naturforschers. Reise durch das südliche preussische und österreichische Schlesien diesseits der Oder im Juni 1818. 354 pp., Johann Friedrich Korn, Breslau.
- Uličný J. (1892–1895): Měkkýši čeští. 208 pp., Nákl. Klubu Přírodověd., Praha.
- Wurzbach C. von (1874): Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich, enthaltend die Lebensskizzen der denkwürdigen Personen, welche seit 1750 in den österreichischen Kronländern geboren wurden oder darin gelebt und gewirkt haben. 26 Theil. 420 pp., Verlag der k. k. Hof- und Staatsdruckerei, Wien.

Adresa autora: Jiří Šuhaj, Svat. Čecha 1075, CZ – 735 81 Bohumín, e-mail: ssuh@email.cz